

ФАРМІРАВАННЕ ГІСТАРЫЧНЫХ ВОБРАЗАЎ У КУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСКАГА ГОРАДА

УДК 316.334.56

У артыкуле разглядаецца праблема фарміравання гістарычных вобразаў у культурнай прасторы гарадоў Беларусі. Тэарэтыка-метадалагічнай базай даследавання служыць тэорыя мадэрнізацыі: трансфармацыя памяці падаецца як сацыяльны феномен, абумоўлены зменамі ў грамадстве. Для аналізу гістарычных вобразаў у якасці асноўнага выкарыстоўваецца культуралагічны падыход.

Ключавыя словы: *гістарычны вобраз, вобраз даўніны, беларускі горад, культурная прастора, памяць культуры, культура камемарацыі, мемарыяльная палітыка.*

The problem of the formation of historical images in the cultural space of the cities of Belarus is considered. The theoretical and methodological basis of the study is the theory of modernization: the transformation of memory is presented as a social phenomenon due to changes in society. To the analysis of historical images as the main used cultural approach.

Памяць культуры функцыянуе ў выглядзе вобразаў, якія ствараюцца суб'ектамі (яе носьбітамі) на падставе атрыманых ведаў, уражанняў, сфарміраваных у працэсе зносін з культурнай інфармацыяй. У выніку складваецца адарваны ад рэальнасці вобраз падзеі ці персаналіі. Найбольш поўна ўявіць культурную прастору дапамагае дыскурсіўна-семіятычная мадэль разумення горада, якую складаюць гістарычныя вобразы, увасобленыя ў тапонімах, помніках, памятных знаках, мастацкіх творах і інш.

Гістарычны вобраз як вынік адлюстравання таго ці іншага аб'екта ў свядомасці чалавека з'яўляецца формай захавання традыцый і перадачы вопыту. У кожнай культуры ёсць свае героі, праз вобразы якіх яна ідэнтыфікуе сябе. Францыск Скарына, Ефрасіння Полацкая, Тадэвуш Касцюшка, Іосіф Гашкевіч, Адам Міцкевіч, Кастусь Каліноўскі, Радзівілы, Тышкевічы, Агінскія і многія, многія іншыя постаці ствараюць той падмурак, на якім укараняецца нацыянальная ідэя. Некаторыя з іх выходзяць за межы нацыянальнага свету і гістарычнага часу – “становяцца персанажамі Вялікага часу культуры” [1, с. 7]. У гэтых вобразах увасабляецца змест, што аказваецца сугучным іншым часу і топасу, знаходзіць водгук у сучаснасці.

Актуальнасць тэмы артыкула абумоўлена надзённасцю праблем фарміравання і існавання ў гарадской культурнай прасторы знакавых гістарычных вобразаў у кантэксце ўзаемадзеяння афіцыйнай мемарыяльнай палітыкі і калектыўнай памяці.

Уяўленне пра культурную прастору паўстае з вобразаў даўніны – устойлівых абстрактна-сімвальных мадэляў гістарычнай рэальнасці, што склаліся ў масавай свядомасці. Структура вобраза даўніны ўключае знак / імя; форму / апісанне; прастору, у якой ён існуе [2, с. 251]. Уздзеянне вобраза вызначаецца яго ўнутранай супярэчлівасцю. Многія гістарычныя вобразы супярэчлівыя, і таму палярна адлюстроўваюцца ў свядомасці. Акрамя гэтага, гістарычны матэрыял інтэрпрэтуецца ў за-

Помнік Кастусю Каліноўскаму ў Свіслачы.

лежнасці ад палітычных, ідэалагічных устаноў. Як адзначае А. Святаслаўскі, мінулае цікавіць сучаснасць толькі ў кантэксце канкрэтных утылітарных патрэб, таму дапускаюцца забыццё і любое вытлумачэнне вобразаў гісторыі [3, с. 289].

Мноства прыкладаў канструявання “новай” памяці культуры дае савецкі перыяд: на забыццё аддаваліся невыгодныя для ўлады падзеі і людзі і, наадварот, актуалізаваліся тыя, што працавалі на палітычную ідэю [4].

Пошук вобразаў гістарычных асоб і падзей, адэкватных патрэбам культуры-рэцыпіента, адбываецца на ўзроўні дзяржаўнай палітыкі, а таксама сацыяльных груп і індывідаў. Дыскусіі, прысвечаныя фарміраванню гістарычных вобразаў у памяці культуры Беларусі, не сціхаюць. Напрыклад, інфармацыйныя войны ідуць вакол постаці К. Каліноўскага [5; 6].

Вобраз К. Каліноўскага быў запатрабаваны беларускай культурай у розныя перыяды яе развіцця: ад беларусізацыі 1920 – 1930-х гг. [драма “Кастусь Каліноўскі” (рэжысёр Е. Міровіч, 1923 г.), фільм “Кастусь Каліноўскі” (рэжысёр У. Гардзін, 1928 г.)] да ўшанавання памяці пра яго

ў 1960-я гг. [помнік у Свіслачы (скульптар З. Азгур, 1958 г.), вуліцы Кастуся Каліноўскага ў Мінску, Гродне, Жодзіне, Свіслачы].

Праз усведамленне знакавай асобы спасцігаюцца межы культурна-гістарычнага шляху. Гэта выявілася і ў пошуку нацыянальных герояў на ўзроўні заканадаўства. У 1996 г. у сістэму дзяржаўных беларускіх узнагарод у якасці найвышэйшых уведзены ордэны Кастуся Каліноўскага і Францыска Скарыны [7]. У заканадаўстве 1999 г. ордэн Кастуся Каліноўскага не зафіксаваны [8].

Найвышэйшае становішча ў іерархіі знакавых для Беларусі асоб займае вобраз Францыска Скарыны. Яго стварэнне і ўкараненне ў памяць грамадства як аднаго з асноўных сімвалаў беларускай культуры і дзяржаўнасці пачалося ў 1920-я гг. У 1925 г. у розных гарадах краіны адзначалася 400-годдзе беларускага кнігадрукавання (у 1525 г. выйшла першае дакладна датаванае выданне на беларускіх землях – “Апостал” Ф. Скарыны). У 1967 г. святочныя мерапрыемствы, прысвечаныя беларускаму кнігадрукаванню, прайшлі ў Мінску і Полацку (у 1517 г. у Празе Ф. Скарына надрукаваў “Псалтыр”). На працягу 1970 – 1990 гг. адбылася міфалагізацыя вобраза першадрукара ў мастацкіх творах: фільм “Я, Францыск Скарына” (рэжысёр Б. Сцяпаняў, 1969 г.), п’есы “Напісанае застаецца: Францыск Скарына” (1978 г., пастаўлена на сцэне ў 1979 г.), “Прарок для Айчыны”

Помнік Францыску Скарыну ў Лідзе.

(1990) А. Петрашкевіча. 500-годдзе з дня нараджэння Ф. Скарыны было адзначана шматлікімі канферэнцыямі, публікацыямі, помнікамі, мемарыяльнымі шыльдамі; адбылося факсімільнае ўзнаўленне яго пражскіх выданняў [9].

Імем Ф. Скарыны названы многія ўстановы і арганізацыі, вуліцы ў Полацку, Баранавічах, Пінску, Бярозе, Брэсце, Івацэвічах. Вуліца Ф. Скарыны існавала ў Мінску ў розныя часы ў розных частках горада (1926 – 1933, 1967 – 1989, 1989 – 1997 гг.), ёсць яна і сёння. У 1991 – 2005 гг. імя Ф. Скарыны насіў галоўны сталічны праспект. Помнікі асветніку ўсталяваны ў Мінску, Полацку, Лідзе.

Да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання ў 2017 г. зняты кінафільм “Францыск Скарына” (рэжысёр А. Раковіч, 2017 г.), у Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі пастаўлена п’еса “Кар’ера доктара Рауса” В. Марціновіча (рэжысёр А. Гарцуеў, 2017 г.). Праект па поўным факсімільным аднаўленні спадчыны Ф. Скарыны ініцыявала і ажыццявіла Нацыянальная бібліятэка Беларусі (2012 – 2017).

У культуры каменарацыі (свядомага ўвекавечвання) важнае месца займаюць грамадскія ініцыятывы. Новая беларуская ментальнасць вымушае звяртацца да каранёў. На ўзроўні тапанімікі такіх прыкладаў шмат. У 2007 г., пасля перапахавання каля мінскага касцёла Святых Сымона і Алены фундатара і ініцыятара ўзвядзення храма Э. Вайніловіча каталіцкая абшчына звярнулася да мінскіх гарадскіх уладаў з прапановай перайменаваць вуліцу Берсана ў вуліцу Эдварда Вайніловіча. Аднак Камуністычная партыя Беларусі выказала пратэст і прапанавала ўвекавечыць імёны Ю. Семянякі ці Р. Шырмы, якія жылі ў доме побач. Грамадскасць працягвала дамагацца перайменавання. Дыскусіі вяліся на старонках СМІ. Так, у студзеньскім нумары газеты “СБ. Беларусь сёння” за 2017 г. быў змешчаны артыкул Л. Рублеўскай, дзе прагучаў за-

Помнік Тадэвушу Касцюшку ў Мерачоўшчыне.

Помнік князю Вітаўту ў Гродне.

клік да Мінгарвыканкама надаць імя Э. Вайніловіча невялікай плошчы каля Чырвонага касцёла з усталяваннем на ёй памятнага знака, “каб стварыць яшчэ адно легендарнае месца, дзе б’ецца сэрца горада” [10]. Нягэду выказалі сябры гарадской арганізацыі “Справядлівы свет” Беларускай партыі левых, якія прапанавалі назву “Юнацтва” ў адпаведнасці з размяшчанай тут скульптурнай групай А. Анікейчыка і С. Мусінскага [11]. Прапановы разглядаліся Камісіяй па найменаванні і перайменаванні праспектаў, вуліц, плошчаў і іншых складовых частак Мінска. У выніку Мінскі гарадскі Савет дэпутатаў прыняў рашэнне даць назву ў гонар Э. Вайніловіча скверу за касцёлам Святых Сымона і Алены.

Праблема фарміравання гістарычных вобразаў ускладняецца тым, што многія культурныя каштоўнасці і дасягненні нашых суайчыннікаў асэнсоўваюцца як спадчына суседзяў – Польшчы, Літвы, Расіі і інш. Так, грамадскі рэзананс атрымала ўстаноўка на сродкі беларускай дыяспары помніка Т. Касцюшку ў горадзе Залатурн (Швейцарыя), дзе ён завяршыў жыццёвы шлях. Першапачаткова планавалася напісаць на шыльдзе да помніка: “Выдатнаму сыну Беларусі ад удзячных суайчыннікаў”, – але па патрабаванні польскага боку згаданне пра беларускае паходжанне трансфармавалася ў сухое выкладанне фактаў: “Тадэвуш Касцюшка. 1746 – 1817. Ад Беларускага аб’яднання ў Швейцарыі. 2017 год” [12]. 2017-ы год па ініцыятыве ЮНЕСКА аб’яўлены годам памяці Т. Касцюшкі. Ён уваходзіць у пантэон герояў Беларусі, Польшчы, ЗША, з’яўляецца га-

наровым грамадзянінам Францыі, а таму яго постаць мультынацыянальная і належыць да згаданага вышэй “Вялікага часу культуры”. У Беларусі імя Т. Касцюшкі носяць вуліцы ў Гродне, Брэсце, Баранавічах, Косаве, Лідзе, Івацэвічах. Адноўлены музей-сядзіба ва ўрочышчы Мерачоўшчына Івацэвіцкага раёна (2002 – 2004). На тэрыторыі сядзібы на сабраныя грамадствам сродкі адкрылі помнік (скульптар Г. Лойка, 2018 г.).

Маркіроўка культурнай прасторы як нацыянальнай адбываецца і ў культуры паўсядзённасці, напрыклад пры дапамозе назваў у меню кавярняў: кава па-паўстанцку ў Гродне ў гонар паўстання 1794 г. (кавярня “Наша кава”), кава па-касцюшкаўску ў Мінску (кавярня “Sorso”). Як вядома, Т. Касцюшка быў адным з аўтараў ідэі адкрыцця “Дома кавы” ў Варшаве.

Вобразы гісторыі і культуры ўвасабляюцца ў пэўных традыцыйных сучасных гарадоў. Традыцыйныя робіцца ўсталяванне скульптур святых пры ўездзе ў гарады: Маладзечна (кампазіцыя “Пакроў Правсвятая Багародзіца”, 2011 г.), Лагойск (лагойская ікона Божай Маці “Знаменне”, 2016 г.).

Асаблівую ролю ў фарміраванні гістарычных вобразаў адыгрываюць літаратура і мастацтва. Як адзначаў філосаф У. Мікушэвіч, яшчэ Арыстоцель адрозніваў паэзію, якая абвясчае тое, што магло быць, і гісторыю, якая апавядае пра тое, што было. А значыць, гісторыя – толькі літаратурны жанр, дзе выказваецца пэўнае меркаванне, бо немагчыма вызначыць, што было ў рэальнасці. Вось чаму паэзія больш сапраўдная за гісторыю [13].

Эфект бачнай “жывой” гістарычнай рэальнасці, візуалізацыі вобразаў стварае кінамастацтва, які валодае высокай ступенню эмацыйнага ўздзеяння на глядача. Аб’яднанне дакументальнага і мастацкага тэкстаў ва ўвасабленні вобраза-сімвала бяды – Хатыні ў фільме “Ідзі і глядзі” (рэжысёр Э. Клімаў, 1985 г.), літаратурнай асновай якога сталі “Хатынская апавесць” А. Адамовіча і дакументальны зборнік успамінаў “Я з вогненнай вёскі” А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка, дазволіла стварыць сінергетычны эфект прысутнасці, асобнага перажывання трагедыі Вялікай Айчыннай вайны. Немалаважнае значэнне пры фарміраванні вобраза мае звяртанне да біблейскіх сюжэтаў як устойліва замацаваных у сусветнай культуры.

Вобразы горада, які “прарастае” з вёскі, новага гараджаніна, учарашняга вяскоўца, працэс “паглынання” вясковай культуры гарадской са шчымлівым гумарам паказаны ў фільме “Белыя росы” (рэжысёр І. Дабралюбаў, 1983 г.). У Гродне вуліца на месцы былой вёскі Дзевятоўка, дзе здымаўся фільм, носіць назву “Белыя Росы”, там усталяваны скульптуры герояў стужкі (2018).

Катэгорыі прасторы і часу выразна выяўляюцца ў фотаальбомах. Абагульнены вобраз жы-

хара беларускага правінцыйнага горада-вёскі сярэдзіны ХХ ст. паўстае з архіўных фотаздымкаў, сабраных у кнізе “Найлепшы бок”, выдадзенай пры дапамозе краўдфандынг (калектыўнага добраахвотнага фінансавання). Жыхары Глыбокага, Бабруйска, Баранавіч, Чэрвеня, іншых гарадоў і вёсак аб’яднаны ўнікальнай нацыянальнай традыцыяй фатаграфавання на фоне саматканых поцілак і дываноў [14].

Памяць пра вялікага князя літоўскага Вітаўта ўвасобілася ў аднайменным балете (кампазітар В. Кузняцоў, пастаноўшчык Ю. Траян, 2013 г.), прэм’ера якога адбылася ў Нацыянальным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета Рэспублікі Беларусь. Помнік князю ўсталяваны ў Гродне (1990-я гг.). Вобраз беларускай Жанны Д’Арк – княгіні Анастасіі Слуцкай, якая ўзначальвала войска ў абароне роднага горада ад набегу татараў, – створаны ў аднайменным мастацкім фільме (рэжысёр Ю. Ялхоў, 2003 г.). Помнік нацыянальнай гераіні стаіць у Слуцку (скульптар Сяргей Аганаў, архітэктар Сяргей Багласаў, 2016 г.). Таксама створаны балет “Анастасія” (кампазітар В. Кузняцоў, пастаноўшчык Ю. Траян, 2018 г.).

Гістарычныя вобразы адыгрываюць велізарную ролю ў фарміраванні светаўспрымання, сістэмы каштоўнасцей, ідэалаў, палітычных поглядаў у сучаснай Беларусі. Абвастранне палітычных, эканамічных, экалагічных, гуманітарных праблем вядзе да актыўных пошукаў выйсця праз зварот да мінулага. З 1990-х гг. фарміраванне гістарычных вобразаў стала найважнейшым ідэнтыфікатарам суверэнітэту.

З вобразаў складваецца памяць культуры [15], сродкі канструявання якой надзвычай раз-

настайныя, яны эфектыўна спалучаюць рысы масавасці, характарызуючы грамадскія стэрэатыпы і шаблоны, і мастацкай унікальнасці, ствараючы вобразныя шэрагі нацыянальнай культурнай прасторы.

Спіс літаратуры

1. Акиндинова, Т. А. Кольцо хронотопов: история – культура – искусство – история / Т. А. Акиндинова, Е. Н. Устюгова // *Studia Culturae* : науч. журнал кафедр культурологии, эстетики и философии культуры и Центра изучения культуры Санкт-Петербургского государственного университета. – 2014. – Вып. 19. – С. 7 – 14.
2. Мазур, Л. Н. Образ прошлого: формирование исторической памяти / Л. Н. Мазур // *Известия Уральского федерального университета. Сер. 2. Гуманитарные науки*. – 2013. – № 3 (117). – С. 243 – 256.
3. Святославский, А. В. Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности / А. В. Святославский // *Кризисы переломных эпох в исторической памяти / под ред. чл.-корр. РАН Л. П. Репиной*. – М., 2012. – С. 288 – 314.
4. *Memory and Political Change* / eds. A. Assmann, L. Shortt. – New York : Palgrave Macmillan, 2012. – XVIII, 223 p. – (Palgrave Macmillan Memory Studies).
5. Гронский, А. Д. Кастусь Калиновский: конструирование героя / А. Д. Гронский // *Беларуская думка*. – № 2. – 2008. – С. 82 – 87.
6. Смалянчук, А. Асоба Каліноўскага як даследчая праблема / А. Смалянчук // *Кастусь Каліноўскі і яго эпоха ў дакументах і культурнай традыцыі / навук. рэд. А. Смалянчук*. – Мінск, 2011. – С. 9 – 25.
7. Об утверждении описания орденов, медалей и нагрудных знаков к почетным званиям Республики Беларусь : Указ Президента Республики Беларусь, 15 янв. 1996 г., № 26 [Электронный ресурс] // Право: законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://pravo.kulichki.com/zak2007/bz53/dcm53537.htm>. – Дата доступа : 07.02.2019.
8. Об утверждении описания орденов, медалей и нагрудных знаков к почетным званиям Республики Беларусь : Указ Президента Республики Беларусь, 6 сент. 1999 г., № 516 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org459/sbor5/text4710.htm>. – Дата доступа : 07.02.2019.
9. Суша, А. А. 500-годдзе беларускага кнігадрукавання як фактар развіцця айчынай культуры / А. А. Суша // *Веснік Беларус. дзярж. ун-та культуры і мастацтваў*. – 2015. – № 2 (24). – С. 165 – 173.
10. Рублеўская, Л. Ля Чырвонага касцёла / Л. Рублеўская // *СБ. Беларусь сегодня*. – 2017. – № 13 (25148).
11. Оболенская, Ю. О доброй памяти [Электронный ресурс] / Ю. Оболенская // *СБ. Беларусь сегодня*. – 2017. – 14 июня. – Режим доступа : www.sb.by/articles/o-dobroy-pamyati.html. – Дата доступа : 07.02.2019.
12. В Швейцарии открыли памятник Тадеушу Костюшко [Электронный ресурс] // *Новости TUT.by*. – Режим доступа : <https://news.tut.by/culture/565635.html>. – Дата доступа : 07.02.2019.
13. Микушевич, В. Б. Достоверность поэзии [Электронный ресурс] / В. Б. Микушевич. – Режим доступа : <https://www.stihi.ru/2016/09/11/8231>. – Дата доступа : 07.02.2019.
14. *Найлепшы бок* : фотаальбом. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2018. – 152 с.
15. Лихачев, Д. С. Память культуры / Д. С. Лихачев // *Письма о добром и прекрасном / сост. и общ. ред. Г. А. Дубровский*. – М., 1989. – С. 215 – 222.

Вольга САКАЛОВА,
кандыдат культуралогіі.

Помнік Анастасіі Слуцкай у Слуцку.

Арткул паступіў у рэдакцыю 11 лютага 2019 г.